

'Ulusal'dan 'Küresel'e İnsan Hakları ve Siyaset

Şaban Kardaş*

Uluslararası politikayı analiz çabaları uzun bir süre realist yaklaşımın belirleyiciliği altında gelişti. Soğuk Savaş döneminde ağırlıklı olarak Amerikalı akademisyen ve politika yapıcılarının öncülüğünde-ve bunların iç içe geçmiş ilişkiler ağının gölgesinde- gelişen uluslararası ilişkiler disiplini, temelde uluslararası ilişkilerin diğer sosyal bilimlerden bağımsız, ayrı bir disiplin olduğu ve bu disiplinin bilimsel yöntemlerle çalışılması gerektiğini vurguluyordu. Realist paradigmanın bu doğrultuda benimsediği temel varsayımlar ve geliştirdiği kavramlar, yaklaşımın disiplin içindeki belirleyiciliğinin de etkisiyle, bu alandaki literatürü şekillendirdi. Hatta denilebilir ki uluslararası ilişkiler neredeyse realist yaklaşımın tanımlamasıyla eşdeğer olarak algılandı -ve bu, yaygın olarak hala devam etmekte.

Peki neydi bu temel varsayımlar? Realist yaklaşım öncelikle devleti -ya da daha doğru bir ifadeyle ulus devleti- uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak alır ve bu anlamda devlet-merkezli bir kuramdır. Bu devlet-merkezlilik aynı zamanda dışlayıcıdır da; devletin dışında bireylerin ya da devlet dışı örgütlenmelerin aktörlüğüne hep kuşkuyla bakılır realist yaklaşımda.

* ODTÜ, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Araştırma Görevlisi.

Ayrıca bu devletler egemendir ve bu egemenlikleri içişlerine karışmama, devletlerin egemen eşitliği, sınırların değişmezliği gibi - Westphalia sistemi olarak da adlandırılan- çağdaş uluslararası sistemin temelini oluşturulan ilkelerle garanti altına alınmıştır.

Devletlerden oluşan uluslararası sistemin, tüm devletler üzerinde düzenleyici bir otoritenin olmayışı anlamında, anarşik olduğu ve Hobbes'un doğa hali tanımlamasını çağrıştıran bu anarşik yapıda devletleri yönlendiren temel dürtünün hayatta kalma (survival) olduğu, bu amaca yönelik olarak devletlerin ulusal çıkarları peşinde koştuğu varsayımları da eklendiğinde realizmin uluslararası ilişkiler anlayışıyla karşı karşıya geliriz: güç politikaları (power politics). Güç politikalarının hakim olduğu uluslararası arenada gündemi belirleyecek olan da elbette yüksek politika (high politics) diye adlandırılan siyasi/askeri meseleler olacaktır. Ekonomik meselelerin bile düşük politika (low politics) başlığı altında ikinci plana atıldığı bir anlayışta insan hakları gibi bir mesele yer olamazdı.

Yaklaşımın ortaya çıkışı aşamasında realist yazarların kendilerini iki dünya savaşı arası döneminin hakim yaklaşımı olan idealizme karşıt olarak tanımlamaları, onları idealizmin aksine negatif bir insan doğası tanımlamasına itti. Bu anlayışın, içinde geliştiği Soğuk Savaş koşullarının disiplin üzerindeki etkisi, güç po-

litikalarına yapılan aşırı vurgu ve pozitivist paradigmaya olan bağlılıklarıyla birleşmesiyle realizmin bir diğer önemli yanı şekillendi: moral değerlerin uluslararası ilişkilerin 'bilimsel' yöntemle çalışılmasından dışlanması.

Realist yaklaşımın hakim konumuna ve temel varsayımlarına karşı zamanla gerek disiplinin kendi içinden, gerek diğer sosyal bilimlerden -buradaki gelişmeleri de beraberinde taşıyarak- katılanlardan ve gerekse de bu iki gruba da mensup olup gerçek hayatta yaşanan gelişmelerle disiplini bağdaştırma arayışında olan farklı isimlerden eleştiriler yükselmeye başladı ve realizmin bu konumu gün geçtikçe zayıfladı. Fakat realizm, farklı cephelerden gelen bu eleştirilere cevap vermekte başarılıydı ve pek çok durumda kendini yenilemesini de bildi. Bence bu süreçte göze çarpan önemli bir nokta realizme karşı ortaya çıkan yaklaşımların da bir süre sonra realizmin geliştirdiği kavramsal çerçeveyi büyük ölçüde benimsemesi ve kendi argümanlarını bu çerçeve içerisinde sunmasıydı.

Ve insan hakları... Siyaset biliminin, siyaset felsefesinin, normatif yaklaşımların ve BM Antlaşmasının açtığı dönemle birlikte hukukun -ve giderek de uluslararası hukukun- bir parçası haline gelen insan hakları... İnsan haklarının uluslararası ilişkiler çalışmalarındaki yerine baktığımızda durumunun hiç de parlak olmadığını, diğer disiplinlerde gördüğü ilgiyi göremediğini, deyim yerindeyse "kenara itildiğini" görüyoruz. İnsan haklarının uluslararası ilişkiler camiasındaki bu dışlanmışlığının temel sebeplerinden birinin disipline uzun dönem hakim olan realist yaklaşımın olduğu ve bu haliyle de uluslararası ilişkiler disiplinin dönüşümünde ve realist paradigmanın sorgulanmasında insan hakları alanında yaşanan gelişmelerin önemli bir rol oynamakta olduğu gittikçe yaygınlık kazanan bir görüş.

Bu yönde gelişmekte olan literatüre yeni bir katkı da yerli bir akademisyenden, İhsan Dağı'dan geldi. Yazarın, Boyut Yayınları'na geçtiğimiz günlerde yayınlanan *İnsan Hakları, Küresel Siyaset ve Türkiye*¹ adlı kitabı konuya ilişkin tartışmalara kendisinin getirdiği katkıyı yansıtmaları ve ülkemizde bu konuda yapılan çalışmaların azlığı -aslında yokluğu- nede-

niyle Türk okuyucusuna bu tartışmaları sunması açısından oldukça önemli.

Orta boy ve 274 sayfa olan kitap üç ana kısımdan oluşuyor. Kitap yazarın daha önce konu ile ilgili olarak yurtiçi ve yurtdışında çeşitli dergi ve kitaplarda yayınlanmış makalelerinin bazı küçük düzeltmelerle derlenmesinden oluşuyor. Fakat yazıların ilgili kısımlarda bir bütünlük oluşturması sebebiyle kitap okuyucu için anlamlı bir bütün haline geliyor ve geçtiğimiz yıllarda ülkemizde yaşanan derleme yazılardan da kitap olur mu tartışmasına da güzel bir cevap oluşturuyor. Belli bir ana tema etrafında dönen ve bu yönde bir grup varsayımına sahip farklı yazılar da bir kitap altında toplanabilir şeklinde özetleyebileceğimiz lehte yaklaşımı bu haliyle haklı çıkarıyor. Ayrıca farklı yerlerde yayınlanan yazılara okuyucunun ulaşma zorluğu da göz önüne alındığında böylesi bir derleme ilgili konuda araştırma yapanlar açısından daha da faydalı hale geliyor.

İhsan Dağı, hakim uluslararası ilişkiler anlayışına -realist yaklaşıma- aykırı bir isim. Bu aykırılığı, yazımın başlangıcında genel çerçevesini çizmeye çalıştığım realist yaklaşımın temel varsayımlarına insan hakları ekseninde getirdiği eleştiriler kadar, kendisinin eğitim serüveninden de görmek mümkün. Lisans öğrenimini Kamu Yönetimi/Siyaset Bilimi alanında tamamlayan yazarı disipline dışardan/sonradan katılan muhalifler grubuna rahatça katabiliriz. Bu çerçevede çalışmalarını insan hakları ve siyasal İslam -Türkiye özelinde Refah Partisi/Fazilet Partisi geleneği üzerinde yoğunlaştırmış ve bu konularda yayınlanmış çeşitli yazıları ve kitapları mevcut.

Realist yaklaşımın devletleri uluslararası sistemde birbirleriyle etkileşime giren bilardo topları gibi ele alıp sistemik faktörlere öncelik vermesi ya da onları birer kapalı kutu gibi ele alıp devletlerin içlerinde olup biteni "bilimsel" çalışmanın dışında bırakışı göz önüne alındığında Dağı'nın yaklaşımının farklılığı rahatça göze çarpar. Yazar, çalışmalarını yalın olarak 'iç' ve 'dış'a yöneltmek yerine bu ikisi arasındaki 'etkileşim/kesişim' alanlarına yoğunlaştırmış görülüyor. Kitaptaki "*Küresel Siyaset ve İnsan Hakları Bağlamında Türkiye*" adlı ikinci kısım temelde bir 'iç mesele' olarak görülen

insan haklarının nasıl uluslararası ilişkilerin bir parçası olabileceğini Türkiye özelinde örnekliyor.

Dağı, kendisini liberal olarak tanımlıyor; liberal uluslararası ilişkiler kuramının realist yaklaşıma karşı geliştirdiği eleştirilere paralel biçimde liberal geleneğin insan haklarının hem ulusal hem de uluslararası düzeyde gelişimine yaptığı katkılar dikkate alındığında yazarın liberal kimliği özel bir önem kazanıyor. Bu anlamda kitapta yer alan "*Liberalizm ve Uluslararası İlişkiler: Liberteryen bir Eleştiri*" adlı bölüm oldukça ilginç. Bu bölümde bir yandan liberteryen bir perspektiften devletlerarası ilişkilerdeki konumunu sorgularken, diğer yandan da liberal siyasal teorinin bu konudaki açmazlarının altını çiziyor. Liberalizmin temel sorunlarının uluslararası alana da açılabilen bileceği kanaatinde yazıyor.

Yazarın uluslararası ilişkiler disiplinine yönelişinin İngiltere'de tamamladığı lisansüstü eğitimi döneminde gerçekleşmesinin disipline bakışında etkili olduğu söylenebilir. Uluslararası ilişkiler disiplininde hakim olan 'bilimsel' Amerikan okulu yanında, farklı özellikler gösteren bir 'geleneksel' İngiliz okulunun varlığını da gözden kaçırmamak gerek. İngiliz okulunun güncelden ziyade tarihsel, bilimselden ziyade normatif, metodolojiktan ziyade felsefi olanla ve siyasetten ziyade prensiplerle ilgilendiği söylenegelmiştir. Yazarın bu gelenekle olan aşinalığı realizmin dışlayıcı bir şekilde siyasal olanı ön plana çıkaran eğilimini bir kenara itip, insan hakları gibi daha normatif, daha felsefi, konuları da uluslararası ilişkiler çalışmalarına eklemesine kaynak teşkil ediyor.

Yazar "*Akademya, Devlet ve Uluslararası İlişkiler*" başlıklı bölümde realist prensiplere karşı geliştirdiği eleştirelliği uluslararası ilişkiler akademisine yöneltmekten de kaçınmamış. Daha önce belirttiğim gibi realist yaklaşımın hakimiyetinde, bir 'Amerikan disiplini' görünümünde gelişen modern uluslararası ilişkiler bu paradigma çerçevesinde çalışan bir 'akademik cemaat' geliştirmekte de gecikmedi. Mevcut ilişkiler ağında üretilen bilginin tek alıcısının devlet oluşunun nasıl bu çalışmalarını devlet merkezli bir kısır döngüye ittiği

ve bunun da disiplinin gelişimini olumsuz etkilediği, ama bu durumun da disiplini algılayış biçiminden yani izlenen paradigmadan kaynaklandığını ortaya koymaya çalışıyor yazar. Bu haliyle ülkemizdeki akademyanın da bu ilişkiler ağına benzer bir yapıyı halen sürdürmekte olduğu tespitini de ekliyor.

İnsan haklarının uluslararası ilişkilerle –ya da yazarın ifadesiyle küresel siyasetle- buluşması tartışmalı bir alanı oluşturuyor; bu yönde geliştirdiği argümanlarıyla da Dağı realist yaklaşımdan ayrılıyor.

Bu konuda literatürde yaşanan tartışmalar genelde insan haklarının devletlerin dış politika yapımı sürecine katılıp katılmaması sorunsalı etrafında şekillendi. İnsan haklarının uluslararası düzeyde teşvikinin ve devletlerin dış politikalarında insan haklarını bir kriter olarak gözetmesinin uluslararası sistemin işleyişine ve devletlerarası ilişkilere getireceği bozucu etkiye dikkat çeken pek çok yazar buna şiddetle karşı çıktı. Buna karşı son yıllarda gelişen ve R. J. Vincent, S. Hoffman ve T. G. Weiss gibi yazarlarca seslendirilen yaklaşım insan haklarının uluslararası düzeyde geliştirilmesi ve devletlerin dış politika öncelikleri arasına katılması yönünde önemli argümanlar geliştirdi. Soğuk Savaş sonrası dönemde bu yönde artan uluslararası ilgi ve çabalar – özellikle de insani müdahaleler- yanında, benzer argümanların son iki BM Genel Sekreterince de seslendirilmiş olması bu yaklaşımın artan önemini bir göstergesi.

Bence bu yaklaşımın temel özelliği realizme karşı gelişen diğer yaklaşımlarda olduğu gibi realist yaklaşımın kavramlarını kullanışı ve onları tamamıyla reddetmek yerine realizmin belirleyiciliğini yansıtır bir biçimde bu kavramların insan hakları boyutunu da içerecek şekilde yeniden tanımlanmasını önermesidir. Bu anlamda bu yaklaşımın güvenlik, ulusal çıkar ve egemenlik gibi temel realist kavramlara getirdiği yeniden tanımlama dikkate değer.

Dağı da çalışmalarıyla yukarıda ismini saydığım yazarlar kategorisine katılabilir. Bu yaklaşımın temel özelliklerini yansıtan kitap, insan haklarını 'bir kavram, değer, talep ve si-

yaset olarak' açıklamaya çalışıyor. Kitaptaki "*İnsan Hakları ve Küresel Siyaset*" adlı birinci kısımda yer alan makaleler insan haklarının küresel düzeyde teşvikini ve dış politika sürecine dahil edilmesini savunan argümanlarını ortaya koymasından açısından önemli.

İnsan hakları ihlallerinin doğdukları ülkeyle sınırlı kalmayıp, bölge ve küresel *güvenlik* açısından -örneğin sığınmacılar sorunu biçimde- bir tehdit kaynağı oluşturabileceği yönündeki argümanı da yazar diğer bölümlerin yanı sıra "*İnsan Hakları, Sığınmacılar Sorunu ve Uluslararası Güvenlik*" adlı ayrı bir bölümde geliştirmeye çalışmış. "İnsan haklarının küresel bir siyaset tarzı olarak sunulması sadece ahlaki bir tercih veya zorunluluk da değildir; bu, uluslararası güvenliğin temini gibi pratik bir amaca da hizmet eder" (s.11) şeklindeki ifadesi realist kavramların yeniden yorumlanmasının ilginç bir örneğini teşkil eder.

Bunun yanı sıra yazar, *egemenlik* anlayışının sınırlarını da tartışarak egemenlik ve meşruiyet arasında pozitif bir ilişkinin varlığının insan haklarına dayandığını öne sürüyor. Ayrıca egemenliğin -küreselleşmeyle de birlikte ele alındığında- uluslararası düzeyde sınırlanabileceğini, insan haklarının egemenliğin aşınması yönünde gelişen en önemli olgulardan biri olduğunu da savunur. Burda egemenliğin tamamen reddi yerine yeniden yorumlanması şeklindeki bir yol seçilse de -egemenlik kavramının realist yaklaşımdaki merkeziliği göz önüne alındığında- bu kavram ekseninde geliştirilen eleştiriler insan haklarının realizmin sorgulanmasında ve dönüşümünde oynadığı rolü daha bir ön plana çıkarır.

Bunun dışında yazarın realizme getirdiği önemli bir eleştiri, realizmin moral değerleri dışlayıcı tutumuna yöneliktir. Realizmin kendine özgü bir biçimde geliştirdiği "devletin moral kimliği" şeklinde tanımlanan ve devleti ontolojik bir varlık gibi görüp onu bireyin üstünde algılayan etiğe de karşı çıkar. İnsan haklarının insanı ve insani olanı merkeze alması realizmin bu devlet merkezli etik anlayışına getirilen en büyük eleştiridir. Çünkü bu aynı zamanda realizmin uluslararası ilişkilerin temel aktörünün devletler olduğu yönündeki diğer bir temel tezi de sarsılmaktadır.

İnsan hakları yanında yazarın kitapta üzerinde durduğu diğer bir olgu ise küreselleşme. Küreselleşmeyi dünyanın dönüşümünü tanımlayan bir kavram olması yanında yaşadığımız dünyanın olgusal bir tasviri olarak da görülür. Yazar, küreselleşmeye insan hakları perspektifinden bakıyor ve küreselleşmenin insan haklarının gelişmesine getirdiği katkılar üzerinde duruyor. "Küreselleşme olgusuna birey ve bireyin özgürlükleri perspektifinden bakmak gerek" (s.7) düşüncesinden hareketle, küreselleşmenin birey ve devlet arasında yarattığı tampon alan sayesinde bireyin devlet karşısında daha 'özerk'leştiğini, bu niteliğiyle küreselleşmenin özgürleştirici bir işlev gördüğünü iddia ediyor yazar. Bu iddiaların realiteyi açıklayıcılığı muhakkak. Buna rağmen, küreselleşmenin bireye getirdiği bu rahatlama yanında yarattığı yeni ilişki kalıpları ve sınırlamaları da gözden kaçırmamak gerekir kanısındayım.

Fakat küreselleşmeye karşı özellikle totaliter rejimlerden ve otoriter devletlerden gelen tepkinin gerisinde yatan temel nedenlerden birinin küreselleşmenin devletin hareket alanını sınırlayıp bireye daha geniş bir alan yaratması olduğu şeklindeki tespiti gerçekten önemli. Bu perspektiften bakıldığında Türkiye'deki ideolojik devlet yanlılarının aynı zamanda küreselleşme karşıtı olduğunu görmek ilginç. Küreselleşmeye karşı geliştirdiği bu yaklaşımıyla yazar Türkiye'de son yıllarda gözlediğimiz tartışmalara ve krize teorik düzeyde bir açıklama çerçevesi sunuyor ve "küreselleşmenin Türkçesi demokratikleşmedir" diyerek bu konudaki tavrını ortaya koyuyor. Avrupa Birliği'ne Türkiye'nin tam üyeliği tartışmalarında, bu sürecin Türkiye'de demokratikleşme yönündeki yerel talepleri güçlendireceği ve bunun farkında olan devletçi elitlerin bu süreci tıkamayı tercih edebileceği yönündeki varsayımı, geçtiğimiz günlerde yaşadığımız 'Avrupa Birliği karşıtı' lobi mi var tartışmalarına da ışık tutuyor. Bu bağlamda kitabın üçüncü kısmında yer alan "*Avrupa Birliği ve Türkiye: Batılılaşmanın Neresindeyiz?*" adlı makale oldukça anlamlı.

Dağı, insan hakları ve küreselleşmeyi birbirinden ayrılmaz bir ikili olarak görür. “İnsan haklarını küresel siyasetin dışında incelemek mümkün değil... insan haklarını anlamak için küresel siyasete, küresel siyaseti anlamak için de insan haklarına bakmak” (s.1-2) gerekir diyerek bunu vurgular. Bu perspektiften “*Küresel Siyaset ve İnsan Hakları Bağlamında Türkiye*” adlı üçüncü kısımdaki makaleler Türkiye özelinde bu konunun örneklenmesi açısından dikkate değer.

Bu haliyle kitap hem Türkiye ile ilgili tartışmalara önemli bir katkı getiriyor hem de insan haklarının uluslararası ilişkilerde ele alınışı konusundaki literatürü Türk okuyucusuna sunuyor. Konuya ilgilenenler için kaçırılması gereken bir kitap.

Notlar

1. İhsan Dağı, *İnsan Hakları, Küresel Siyaset ve Türkiye*, İstanbul, Boyut Kitapları, 2000.

Liberal Düşünce Topluluğu Akademik Danışmanlık Merkezi

Liberal Düşünce Topluluğu, uzun bir süredir informal biçimde sürdürmekte olduğu 'akademik danışmanlık' hizmetlerini, daha sistematik ve etkin bir biçimde yürütebilmek için, “formel” bir yapı içinde organize etmeye ve bu amaçla bir Merkez kurmaya karar vermiştir.

Topluluk bünyesinde oluşturulan *Akademik Danışmanlık Merkezi*'nin temel amacı, master ve doktora düzeyinde tez çalışmalarına ve diğer bilimsel araştırmalara akademik danışmanlık hizmeti sunmaktır. Bu amaç, daha genel düzeyde, ülkemizde liberalizm üzerine akademik çalışmaların geliştirilmesi ve Türkiye'nin reel sorunlarına liberal çözümler aranmasına ilişkin çabaların bir parçasıdır.

Akademik danışmanlık, araştırma konularının saptanması, araştırılabilir sorunsallar üretilmesi, çalışma planı ve yöntemlerinin belirlenmesi, kaynaklara ulaşmanın ve kaynakların kullanılmasının kolaylaştırılması, yazım tekniklerinin geliştirilmesi vs. konularını kapsayabilir.

Liberal Düşünce Topluluğu'nun mevcut akademik potansiyeli dikkate alındığında özellikle, siyaset bilimi, hukuk, uluslararası ilişkiler, ekonomi, işletme ve sosyoloji/psikoloji alanlarında yürütülen/yürütülecek olan araştırmalara katkıda bulunmanın mümkün olduğu görülmektedir.

İlgilenenler, sorularını ve sorunlarını aşağıdaki adreslere mektup ve e-mail ile iletebilirler.

daği@metu.edu.tr

liberal@ada.net.tr

GMK Bul. No: 108/17 06570 Maltepe-ANKARA